

De economie van de Europese integratie

J. van Sinderen, P.A.G. van Bergeijk en E.W.M.T. Westerhout*

De discussie over het Europese integratieproces richt zich sterk op de formele voorwaarden waaraan de lidstaten moeten voldoen om tot de EMU te kunnen toetreden. Daarnaast is er veel aandacht voor het feit dat de beleidsvrijheden van overheden steeds verder worden ingeperkt. Hierdoor dreigt enigszins buiten beeld te raken waar het bij het proces van economische integratie eigenlijk om begonnen is. De essentie is gelegen in de economische voordelen die ontstaan door meer concurrentie, minder monopolieposities en positieve schaafeffecten.

Het economische vertrekpunt bij de beoordeling van economische integratie ligt in de centrale gedachte van de theorie van de comparatieve voordelen, dat wederzijds profijtelijke handel gebaseerd moet zijn op kostenverschillen tussen de handelspartners. Daarbij gaat het niet om absolute maar om relatieve kostenverschillen. Zelfs wanneer een land in alles duurder is dan zijn concurrenten is internationale handel voordelig omdat het land toch in ten minste één produkt relatief het minst duur zal zijn. In dit produkt heeft het desbetreffende land een comparatief voordeel en als het zich hierin specialiseert is internationale handel voor alle betrokken landen voordelig.

Dit is een oud verhaal, maar deze les is het waard om in het achterhoofd te houden. Ook anno 1992 zijn er nog voldoende mogelijkheden om de comparatieve voordelen van verschillende landen verder uit te buiten, met name in het economische verkeer tussen Oost en West¹. Toch is het belangrijk om de voordelen van een verdere Europese integratie niet alleen aan de theorie van de comparatieve voordelen op te hangen, maar ook de nuanceringen die in de moderne handelstheorie zijn aangebracht in beschouwing te nemen.

Moderne handelstheorie

De theorie van de comparatieve voordelen gaat uit van markten met zeer veel aanbieders, homogene goederen en volledige mededinging. In werkelijkheid bestaan op de meeste markten echter produkt-differentiatie, schaalvoordelen en toetredingsbarrières. In de moderne dynamische handelstheorie, zoals die onder andere door Helpman en Krugman is ontwikkeld, wordt het smalle en geëffende pad van de theorie van de comparatieve voordelen dan ook verlaten². In deze nieuwe handelstheorie wordt rekening gehouden met het optreden van monopolistische concurrentie, dat wil zeggen situaties waarin producenten er in slagen om vrijwel identieke goederen als unieke producten aan de man te bren-

gen door bij voorbeeld aan de persoonskenmerken en met name de levensstijl van de potentiële koper te refereren (wasmiddelen, sigaretten). Bij een dergelijke marktform heeft de producent invloed op de afzetprijs.

Een tweede tekortkoming van de traditionele handelstheorie is het overheersend statische karakter. Er wordt niet of nauwelijks rekening gehouden met de mogelijkheid dat het comparatieve voordeel van een land kan veranderen onder invloed van activiteiten die in de particuliere sector en door de overheid worden ontplooid.

Marktintegratie

De in de traditionele handelstheorie onderkende fysieke handelsbelemmeringen, zoals grensformaliteiten en slagbomen, zijn in de actuele fase van de Europese economische integratie empirisch gezien niet echt belangrijk. Het Emerson-rapport³, het EG-document over de kwantitatieve effecten van 1992, schat de welvaartswinst die voor de totale EG resulteert als gevolg van het wegnemen van belemmeringen op de intra-EG handelsstromen, op slechts 0,3%

* De auteurs zijn werkzaam bij het Ministerie van Economische Zaken. Van Sinderen is tevens parttime hoogleraar bij de vakgroep economische politiek en directeur van het Onderzoekcentrum voor Financieel-Economisch Beleid (OCFEB) van de Erasmus Universiteit Rotterdam. Dit artikel is op persoonlijke titel geschreven. De auteurs bedanken A.L. Bovenberg, L.A. Geelhoed en diverse collega's voor waardevol commentaar op een eerdere versie van dit artikel.

1. H. Oldersma en P.A.G. van Bergeijk, The potential for an export-oriented growth strategy in Central Europe, *Journal of World Trade*, 1992, nr. 4.

2. E. Helpman en P.R. Krugman, *Market structure and foreign trade: increasing returns, imperfect competition, and the international economy*, Brighton, 1985.

3. M. Emerson, M. Aujean, M. Catinat, P. Groybet en A. Jacquemin, *The economics of 1992*, Oxford, 1988; berekend als gemiddelde uit tabel 10.1.1, blz. 203.

van het nationaal inkomen van de gehele EG. Dat kan dus niet het 'leitmotiv' zijn van de Europese integratie⁴. De grootste winst van Europa zit in de te verwachten schaalvoordelen en de daaraan verbonden voordelen in termen van produktiekosten, kosten van onderzoek en ontwikkeling (O&O), het stimuleren van de concurrentie, het niet langer bevoordelen van de eigen industrie bij de aanbesteding van grote overheidsprojecten en overheidsaanschaffingen, het harmoniseren van de vestigingsvoordelen enzovoort. Schaalvoordelen zijn eenvoudiger te exploiteren in één geïntegreerde markt dan in de thans op onderdelen nog zeer gesegmenteerde Europese markt⁵. Dit geldt met name voor die sectoren waar de optimale schaal relatief groot is, zoals bij voorbeeld de luchtvaart, de chemie, de papierindustrie, de drukkerijen en de postorderbedrijven.

Smith en Venables⁶ hebben berekeningen gemaakt om de effecten van de Europese integratie op de welvaart te analyseren. Daarbij maken zij expliciet een onderscheid tussen handelsliberalisatie en marktintegratie. Allereerst bepalen zij in welke mate EG-prijzen veranderen uitsluitend ten gevolge van vermindering van handelsbelemmeringen. Vervolgens berekenen ze de gevolgen van marktintegratie op grond van de veronderstelling dat verschillen in EG-prijzen voor gelijksoortige produkten na integratie uitsluitend een gevolg zijn van verschillen in transportkosten. Zij concluderen op basis van hun analyse van tien industriële sectoren (zie tabel 1) dat het vervallen van handelsbelemmeringen tot forse stijgingen in de intra-EG-handel zal leiden. De extra handel leidt tot meer concurrentie op de Europese markt en dit impliceert verlaging van prijzen, toeneming van afzet en winstdaling. De optredende winstdaling is kleiner dan het extra consumentenvoordeel zodat uiteindelijk een welvaartsstijging resulteert. Opvallend is de conclusie van Smith en Venables dat bij een forse toename van de interne EG-handel, de welvaartswinst relatief bescheiden is.

Het tweede effect van marktintegratie is het verdwijnen van monopolistische markt vormen. In een situatie met gesegmenteerde markten kunnen ondernemingen op de thuismarkt een hogere prijs vragen dan op de buitenlandse markt, aangezien hun marktaandeel op de eerstgenoemde markt veelal het grootst is. Bij marktintegratie verdwijnt deze mogelijkheid van prijsdiscriminatie, zodat prijsverschillen tussen de EG-landen nog slechts kunnen bestaan bij de gratie van een verschil in transportkosten. Marktintegratie zal de monopoliepositie van de ondernemingen op de binnenlandse markt ondergraven. Dit resulteert in prijsverlaging op deze markt, vergroting van het consumentenvoordeel en winstdaling. Per saldo is weer van een welvaartswinst sprake. De verzwakking van de positie van ondernemingen op hun thuismarkt leidt er daarnaast toe dat ze niet langer op kunstmatige wijze de prijs op de buitenlandse markt kunnen onderbieden. Gevolg hiervan is dat de handel binnen de EG in bepaalde produkten kan dalen in plaats van stijgen, hoewel de welvaartswinst voor de consument fors kan zijn (zie tabel 1).

Haaland en Wooton stellen dat zich ook situaties voor kunnen doen waarin de concurrentie afneemt, omdat dumpende buitenlandse bedrijven van de markt ver-

Tabel 1. Effecten van een vermindering van de handelsbelemmeringen in de EG op de welvaart (in procenten van consumptie) en op de interne EG-handel (in procenten van handelsstromen), bij verschillende gradaties van integratie

	Handelsliberalisatie		Marktintegratie	
	welvaart	handel	welvaart	handel
Cement, lijm en pleister	0,02	164	1,08	-75
Medicijnen	0,29	13	1,15	-17
Kunstvezels	1,17	55	5,57	-56
Machine-onderdelen	0,82	32	0,83	30
Kantoor machines	1,31	87	4,10	-64
Motoren, generatoren	0,29	18	0,40	4
Elektrische huish. apparatuur	0,70	26	2,28	-26
Motorvoertuigen	0,95	25	4,50	-62
Vloerbedekking	0,74	55	0,75	33
Schoeisel	0,37	100	0,50	9

Bron: Smith en Venables, op.cit., tabel 6.

dwijnen⁷. In dit geval zullen de prijzen en winsten van de lokale producent kunnen stijgen, zal het consumentenvoordeel worden afgeroomd en zal het producentenvoordeel groter worden. Per saldo resulteert dan een welvaartsverlies. Indien de handelsbarrières die na integratie resteren laag zijn en de binnenlandse concurrentie groot is, zal dit perverse resultaat zich echter niet snel voordoen. Men kan het ook zo zien dat marktintegratie altijd welvaartsverhogend is en dat de intensiteit van de concurrentie bepaalt of de additionele welvaart in het consumenten- of producentensurplus terechtkomt.

Hiermee wordt meteen duidelijk dat de mogelijkheid van prijsstijging geen argument vormt om tegen economische integratie te pleiten. De eventueel nadelige prijseffecten wegen niet op tegen het voordeel van een betere allocatie van produktiefactoren.

Het Europese landbouwbeleid is in dit kader een voor de hand liggende illustratie. Afschaffing van landbouwsubsidies zal onrendabele produktie doen verdwijnen terwijl tegelijkertijd de afzetmogelijkhe-

4. Met name in de jaren zeventig en tachtig heeft een duidelijke intensivering van de handelsstromen binnen de EG plaatsgevonden, zodat de Europese integratie al een heel eind op streek was voor het 1992-programma in zicht kwam. Zie D.J. Neven en L.H. Röller, European integration and trade flows, *European Economic Review*, 1991, nr. 6, blz. 1295-1309. Zie ook de opvatting in het rapport van de Commissie Verzorgingsstaat van de Pvda: "Volgend jaar of vrij kort daarop wordt het EG '92 proces afgerond. Dat betekent de volledige vrijmaking van de interne markt. Voor zover het nu te beoordelen valt, zullen de gevolgen hiervan zich met name bij de diensten doen gelden. Bij de industrie was de liberalisatie al min of meer bereikt." (*Nie-mand aan de kant, om de toekomst van de verzorgingsstaat*, Amsterdam, januari 1992, blz. 18).

5. Zie ook P.A.G. van Bergeijk, J. van Sinderen en E.W.M.T. Westerhout, *Achtentwintig branches op weg naar 1992*, Ministerie van Economische Zaken, Den Haag, 1992.

6. A. Smith en A.J. Venables, Completing the internal market in the European Community: some industry simulations, *European Economic Review*, 1988, blz. 1501-1525.

7. J.I. Haaland en I. Wooton, *Market integration, competition and welfare*, Centre for Economic Policy Research, Discussion Paper, nr. 574, Londen, 1991.

Fris op!

Economische kennis verondert snel. "Fris op!" brengt u in kort beslek op de hoogte van nieuwe ontwikkelingen in de economische theorie en hun implicaties voor de praktijk.

den voor rendabele producenten, met name in de ontwikkelingslanden, zich kunnen verbeteren.

Nieuwe groeitheorie

Behalve welvaartseffecten heeft de Europese integratie ook groei-effecten. Volgens Baldwin worden juist deze effecten in het Emerson-rapport zwaar onderschat⁸. Baldwin baseert zich op de inzichten van de nieuwe groeitheorie. Deze theorie stelt ten aanzien van marktintegratie dat een toenemende schaalomvang de doelmatigheid en winstgevendheid vergroot en daarmee het tempo waarmee produktiviteitsverbeteringen kunnen worden doorgevoerd, omdat de kosten van O&O over een grotere produktieomvang kunnen worden gespreid⁹. Daarnaast wordt de verspreiding van kennis gestimuleerd door het wegvalen van handelsbarrières¹⁰.

Als gevolg hiervan blijft de groei niet steken in een eenmalige extra impuls die uiteindelijk wegeeft, zoals de berekeningen in het Emerson-rapport suggereren, maar komt de groeivoet van het nationale inkomen ten gevolge van Europa '92 op een permanent hoger niveau. Volgens Baldwin zal de technologische vernieuwing de groeivoet van het nationale inkomen van de EG met tussen de 0,2 en 0,9 procentpunten per jaar kunnen verhogen. Indien dit groei-effect wordt verdisconteerd en opgeteld bij het statische effect, resulteert een gecumuleerd effect op het nationale inkomen van de EG van tussen de 13 en 33%.

Beleidsimplicaties

Europa '92 zal dus niet zozeer leiden tot toenemende handelstromen, maar juist tot verhevigde concurrentie tussen bedrijven op de Europese markt. Tegelijkertijd maakt de interne markt het meer dan voorheen mogelijk om de statische en dynamische voordelen van een optimale produktieomvang uit te buiten. Dit betekent dat Europa '92 met toenemende samenwerking gepaard gaat. De tendens naar meer concurrentie en tegelijkertijd meer samenwerking heeft iets paradoxaals. Intensivering van concurrentie en een toenemende samenwerking kunnen echter goed verenigbaar zijn aangezien Europa '92 gepaard gaat met marktvergroting. Tegelijk wordt duidelijk dat een adequaat mededingingsbeleid op Europees niveau geboden is. De vorming van kartels en samenwerkingsverbanden die uitsluitend tot doel hebben de concurrentie aan banden te leggen, moet worden tegengegaan. Het nationale mededingingsbeleid zal dan ook op het Europese beleid moeten worden afgestemd. Voor ons land bestaan er aanwijzingen dat de binnenlandse groeidynamiek te wensen overlaat¹¹. Dat kan betekenen dat op het punt van de mededingingspolitiek aanpassingen nodig zijn om deze dynamiek te vergroten.

Strategisch handelsbeleid

Exploitatie van de schaalomvang kan leiden tot concentratie. Dat kan monopolistische en oligopolistische markten tot gevolg hebben waarop slechts voor enkele ondernemingen plaats is en waar sprake is van overwinst. Voor nationale overheden is het interessant om de eigen industrie op deze markten door middel van heffingen en subsidies te steunen ten einde deze overwinst in het eigen land te laten neerslaan. Men spreekt in dat verband van strategisch handelsbeleid. Het meest genoemde voorbeeld van strategisch handelsbeleid is het Europese Airbus-project¹².

De centrale vooronderstelling van de theorie van het strategisch handelsbeleid is dat ondersteuning van de eigen industrie leidt tot een toeneming van het aandeel dat het land heeft in de potentiële monopolieopbrengst of in de aan de externe effecten gerelateerde maatschappelijke opbrengsten, zoals ervaring en kennis die alleen tijdens de produktie kunnen worden opgedaan. Door de eigen industrie als eerste te ondersteunen, wordt de potentiële markt van concurrerende bedrijven uit het buitenland verkleind. De uiteindelijke uitkomst van dit strategische handelen kan zijn dat meerdere landen protectionistisch beleid voeren.

De theorie van het strategisch handelsbeleid geeft een wetenschappelijke onderbouwing van protectionistisch beleid en reikt verder dan het argument dat landen hun economieën van het buitenland moeten afschermen ten behoeve hun eigen werkgelegenheid. De theorie is echter zwaar onder vuur genomen, waarbij de twee belangrijkste kritiekpunten worden gevormd door de omvangrijke informatiebehoefte van beleidsmakers die het handelspolitieke instrumentarium strategisch zouden willen inzetten en de bedreiging die van een dergelijk beleid uitgaat op de normen en regels van het open multilaterale handelssysteem. De handelsnormen zouden kunnen verschuiven van het niet-voorwaardelijke 'most favoured nation'-beginsel in de richting van bilaterale en sectoriële overeenkomsten op basis van min of meer strikte reciprociteit¹³. Daarnaast is het gevaar dat retaliatie het mondiale handelssysteem ondergraaft, niet denkbeeldig.

De Grauwe¹⁴ heeft er op gewezen dat de auteurs van het Cecchini-rapport afschaffing van handelsbe-

8. R. Baldwin, The growth effects of 1992, *Economic Policy*, 1989, nr. 9, blz. 248-270. Zie voor een samenvattend overzicht van de nieuwe groei-inzichten J.E. Andriessen, Overheid en groeibeleid, *ESB*, 20 november 1991, blz. 1152-1155.

9. G.E. Grossman en E. Helpman, Quality ladders and product cycles, *Quarterly Journal of Economics*, mei 1991, blz. 557-586 en P.M. Romer, Increasing returns and long-run growth, *Journal of Political Economy*, 1986, nr. 5, blz. 1002-1037.

10. L.A. Rivera-Batiz en P.M. Romer, Economic integration and endogenous growth, *Quarterly Journal of Economics*, mei 1991, blz. 531-555.

11. J.J.M. Kremers, Naar een sterkere binnenlandse groeidynamiek, *ESB*, 11 december 1991, blz. 1228-1232.

12. R. Pomfret, New trade theories, rent-snatching and jet aircraft, *The World Economy*, 1991, blz. 269-276.

13. P.A.G. van Bergeijk, *Handel, politiek & handelspolitiek*, Den Haag, 1991, blz. 105-115.

14. P. de Grauwe, Nieuwe handelstheorie en industriebeleid, *ESB*, 1 maart 1989, blz. 208-212.

lemmeringen bepleiten voor sectoren waarin schaalvoordelen en leereffecten zeer belangrijk zijn. Voorbeelden zijn de telecommunicatie en de halfgeleiders. Dat lijkt een paradox, want de strategische handelstheorie stelt juist protectie van dergelijke 'sunrise'-sectoren voor. Volgens De Grauwe kan deze paradox echter worden verklaard doordat de argumenten voor een strategisch handelsbeleid alleen op zeer grote landen zoals de Verenigde Staten en Japan van toepassing zijn. Voor de meeste Europese landen is de binnenlandse markt te klein om van schaalvoordelen en ervaringseffecten te kunnen profiteren. In dit kader waarschuwt De Grauwe ervoor dat de strategische handelstheorie niet gezien mag worden als een rechtvaardiging voor een 'fortress Europe'. De argumenten die door de nieuwe handelstheoretici zijn uitgewerkt, krijgen volgens hem in Europa een grote intellectuele aantrekkingskracht wanneer ze gebruikt worden als theoretische basis voor het liberaliseren van de intra-Europese handel en een gelijktijdige oprichting van handelsbarrières tegen de rest van de wereld.

De creatie van de interne markt kan echter geen legitimatie zijn om een muur rondom Europa te bouwen. Daarmee zou bij voorbeeld de opbouw van de economieën van de voormalige Oostbloklanden te zeer worden belemmerd. Maar ook voor de EG-lidstaten zelf is het inwisselen van binnentarieven voor buitentarieven uiteindelijk een doodlopende weg.

Concurrentie van buiten de Gemeenschap blijft nodig om het Europese bedrijfsleven op zijn qui vive te houden¹⁵. Bovendien wordt de weg naar volledige benutting van de comparatieve voordelen van de landen van Oost-Europa en de EG afgesneden. Verder moet niet vergeten worden dat arbeid, ondanks zekere immigratiebeperkingen, mobiel is. Een zich voortslepende stagnatie van de economische groei in de Oosteuropese landen zal onvermijdelijk migratiestromen naar de EG tot gevolg hebben, met alle consequenties van dien voor de landen van de Gemeenschap en voor de Oosteuropese landen zelf¹⁶. Daar komt bij dat bij een aanhoudend laag groeitempo in de Oosteuropese landen de aanpak van de milieuproblematiek aldaar wordt vertraagd, hetgeen gezien het grensoverschrijdende karakter van veel milieuproblemen een last betekent voor landen in zowel West- als Oost-Europa.

Jarig van Sinderen
Peter van Bergeijk
Ed Westerhout

15. Vergelijk M.E. Porter, Europe's companies after 1992: don't collaborate, compete, *The Economist*, 9 juni 1990, blz. 17-21.

16. Zie ook F. van der Ploeg, Is de econoom een vijand van het volk?, Inaugurele rede, *Staatscourant*, 24 januari 1992, blz. 8-11.